

Uda Zsuzsanna

Az autonóm életstílustól egy pluralizált társadalomkép felé

25 év individualizáció

Ulrich Beck individualizációs tézise 2008-ban volt „25 éves”: 1983-ban jelent meg Beck (1999 [1983]) „Túl renden és osztályon?” című cikke a Reinhard Kreckel által szerkesztett, a társadalmi egyenlőtlenségek témájával foglalkozó szöveggyűjteményben, s indította el az életvitel individualizációjával, illetve a társadalmi rétegződés változásával kapcsolatos diskurzust a német szociológiában. Szintén a nyolcvanas évek elején vált igazán ismertté német társadalomtudományos körökben Bourdieu és a „*La Distinction*” koncepciója, s járult hozzá a társadalmi osztályok kulturális megközelítésével a társadalmi változásokra választ kereső strukturális értelmezésekhez (Otte 2005: 12). Ezen tételek, elméleti irányvonalak egyik központi fogalma az *életstílus (és a miliő)*, amely – sokak szerint – elsősorban e két társadalomtudósnak és a társadalomról vallott elképzeléseiknek köszönheti (Otte 2005: 12), hogy a német szociológiában fontos szerepet kapott. Ugyanakkor egyfajta „német sajátosság” is érvényesül abban, mint ahogy azt Berger (2008b) e blokk záró tanulmányában kifejti, hogy az *életstílus* a társadalmi struktúra diskurzusaiban ekkora népszerűsége tette szert. Hiszen csak itt kötötték össze a modern társadalmak változásaira magyarázatként adott „szétválasztási folyamatot” [Entkopplung], azaz a szubjektum konstrukciójának objektív helyzetektől való függetlenedését az életstílussal és annak társadalmalmsító, közösségképző szerepével, szemben például az angol „Death of Class” vitával, ahol az életstílus csupán „csak” a társadalmi differenciálás eszköze marad. E sajátos „különutas” (Geißler 1996; Rössel 2005) irányzatnak bizonyítania kellett, hogy a klasszikus társadalmi nagykategóriák, az osztályok és rétegek valóban felbomlottak, és a pluralizált társadalomban az életstílus *önállóan* képes magyarázni a társadalmi struktúra változásait.

Az életstílus, illetve a miliő fogalma köré épülő, egyrészt kultúrszociológiai, másrészt társadalmi strukturális és egyenlőtlenségi diskurzusok „tudományos életpályája” témájuk és céljuk szempontjából több szakaszra bontható. A nyolcvanas évek közepétől megközelítőleg a kilencvenes évek közepéig az életstílus-megközelítések „virágkorának” lehetünk tanúi

(Otte 2005: 12), a legfontosabb, ma is alpműként szolgáló munkák kerültek ebben az időszakban publikálásra (vö. Hradil 1987; Zapf et al. 1987; Lüdtke 1989; Schulze 1992; Müller 1992; Vester 2001 [1993]), amelyeket elsősorban a modern társadalomban tapasztalt változások megragadására törekvő elméleti útkeresés jellemez.

A kilencvenes évek második fele sokkal inkább az empirikus vizsgálatok időszaka (Rössel 2005: 16; vö. Spellerberg 1996; Hartmann 1999; Zenger 2000; Georg 1998), amelyekkel együtt megjelennek az életstílus relevanciáját és alkalmazhatóságát megkérdőjelező problémák, kritikák is (vö. Berger 2008b). Úgy tűnt, az életstílus- és milióalapú megközelítések az életstílus *önállósága* szempontjából nem tudtak egyértelmű, határozott választ adni. „Tekintettel ezen problémák rendszeres megjelenésére, az életstílus-szociológia jelenleg abban a fázisban van, amelyben a kutatási pragmatizmus és a kiábrándultság keveredik egymással” – hangzik Gunnar Otte helyzetértékelése 2005-ben (Otte 2005: 12). Ez az időszak ugyanakkor már a diskurzus egy következő, harmadik szakaszának tekinthető, amely – túllépve az életstílus-megközelítések tanácsalanságán, és elismerve az egyenlőtlenség és társadalomkritika szempontjából továbbra is lényeges ökonomikus strukturális tényezők bizonyos társadalmi jelenségekre való hatását – már nem az osztály/réteg *versus* életstílus, hanem az osztály/réteg és az életstílus társadalmi struktúrákban játszott együttes szerepét hangsúlyozza.

Jelen blokkba az életstílus autonómiájának kérdését közvetlenül vagy közvetve boncolgató, szociológiaelméleti szempontból is érdekes tanulmányokat igyekeztünk a német diskurzus fent jelölt szakaszaiból kiragadni. Nem volt könnyű a választás. A német életstílus- és miliókutatások a nyolcvanas évektől kezdődően igen szerteágazóak és „termékenyek” a publikációk számát és témáját tekintve, mint ahogy az életstílus értelmezése (és alkalmazása) is igencsak sokszínű a társadalomszerkezeti empirikus kutatásokban. Az individualizáció szubjektív konzekvenciáit és az életstílus, illetve az általa formálódó „új” egyenlőtlenségeknek a társadalmi integrációban játszott önálló szerepét mutatja be Hitzler és Michailow, míg Vester a bourdieu-i mezőelmélet segítségével, már az életstílusok és az osztályok fogalmának közös használatával válaszol fel egy plurális társadalom képét. Végül az utolsó tanulmány az életstílus-megközelítést ért kritikákba, valamint egyfajta plurális társadalomábrázolás felé vezető szintézis lehetőségeibe próbál betekintést nyújtani.

Életstílus, mint az identitásalkotás és a társadalmi integráció eszköze

Az individualizáció, összekapcsolódva a mindennapi életvitel kulturalizációjával, esztétizálásával (Schulze 1992), és függetlenül különféle ökonomisztikus ismérvektől, az identitás és az egyéni cselekvések formálásában is jelentős változásokat von maga után. A korábbi életformák, tradicionális kötöttségek megszűnnek, illetve feloldódnak, az egyén lehetősége életének saját alakításában megnő. De hogyan is kell elképzelnünk az önkonstrukció szempontjából e folyamatokat, és hogyan jelenik meg ez a társadalmi formációk szintjén?

A szubjektum és életstílus-alkotás viszonyára mutat rá Ronald Hitzler itt közölt cikke, amelynek szociológiaelméleti irányultságát alapvetően a Berger, Luckmann és Schütz által képviselt fenomenológiai iskola, és ennek megfelelően a társadalmi valóság szubjektív konstrukciójának folyamatai határozzák meg. Hitzler koncepciójának érdekessége, hogy ezt az individualizáció jelenségével kapcsolja össze. Ebben teljes mértékben Ulrich Beckre támaszkodik, akinek kordiagnózisát szinte egy az egyben átveszi.

Az individualizált és modernizált világ embere a „barkácsoló lét” [Bastelexistenz] során alakítja ki a széttervezett életvilágok sokaságából saját életstílusát. E gondolat köré épülő elméletének főbb vonalait Hitzler többek között 1988-ban megjelent *Sinnwelten* című könyvében fektette le (Hitzler 1988). Ez az első írások egyike, amelyben használja a barkácsoló lét fogalmát mint az individualizált világ modern emberének identitáskonceptóját.

E lét „modern embere”, a *barkácsoló*, aki csakis egy individualizált világban tudja megtenni, hogy a cselekvési lehetőségek között, illetve életének egyes területeiről döntsön. A *barkácsolás* folyamata során az egyén az életvilág számos területén kerül választási situációk elé, ahol előre megadott sémák közül választhat, és ahol az értelemadás maga e sémák közötti választás, egyszersmind e sémáknak az egyén részéről történő értelmezése is, egyfajta kollázsként kerül felhasználásra. Ebben a folyamatban az egyének *barkácsolásra* való képességei, tapasztalatai, beállítódásai fontos szerepet kapnak. Itt jelenik meg az *életstílus*, amely lényegében a *barkácsoló lét* kifejeződési formája. Az identitásalakítás szempontjából azonban nem minden választás azonos az életstílussal, ugyanis három szintről beszélhetünk: (1) *stílus*, az esztétikai kritériumok alapján történő választás; (2) *személyes életstílus*, amely csak egyes specifikus területre vonatkozik; és végül (3) *életstílus*, amely „az élet általában vett, tematikusan átfogó, (többé-kevésbé) integratív, közös kritériumokat követő átformálási (és felmagasztalási) [Überhöhung]” és „esztétikai opciók” (Hitzler [1994] 2008: 45). Egyes társadalmi formációk mögött ellenben nincs ott az egyén választása, így megkülönbözteti még a maguktól értetődő *életformákat* (pl. hegyi parasztasszony) és *léthelyzeteket* (pl. hajléktalan). Nem derül ki, sajnálatos módon, hogy ezek hogyan léteznek egymás mellett, milyen a viszonyuk e folyamatban. Felmerül tehát a kérdés, hogy érvényesülhetnek-e az értelemalkotási folyamat kapcsán társadalmi, gazdasági és strukturális összefüggések, amelyek korlátozólag hatnak az életstílus-alkotás folyamatára (Mörth és Fröhlich 1994: 9), valamint hogy mennyire alkalmazható, alkalmazható-e egyáltalán ez a modell az individualizáció kezeletén kívül?

Hitzler megközelítése ennyiben elsősorban kultúrszociológiai szempontból érdekes folyamatokat tár fel. Bár elismeri, hogy nem mindenki rendelkezik életstílus-alkotó képességgel, így vannak, akik kimaradnak, de a társadalom egyre nagyobb részét érinti az értelem-barkácsolás lehetősége és kényszere. Ennyiben a társadalom átfogó leírására is alkalmas. Kérdés persze, hogy mennyire helytálló e kiterjesztés. Hitzler ugyanakkor későbbi munkáiban is inkább az egyén perspektívájából vizsgálja a modernizáció jelenségeit, így a modern identitás értelemadási folyamatát és az azzal való megbirkózás mindennapi tapasztalát. Olyan közösségeket kutat, ahol ezen folyamatok hangsúlyosan jelennek meg, így például vallási csoportokat (Hitzler 1999), vagy a fiatalok szubkultúráit (Hitzler et al. 2001).

Az egyéni cselekvés felől közelítő életstílus-értelmezések, mint amilyen Hitzleré is, azonban nem foglalkoznak azzal, hogy az identitásalkotás és -differenciálás milyen mechanizmusokon megy keresztül, és hogy hogyan jönnek létre így az életstílus mentén szerveződő formációk.

Az individualizáció és annak következményeként az egyenlőtlenségek kulturalizációja egyben az egyenlőtlenségek jelentésváltozásával járt együtt (Müller 1992), az önkifejezésben új kódok és szimbólumok kaptak helyet. Az egyenlőtlenség percepciójában immár nem a *fent-lent* vagy a *több-kevésbé* besorolási ismérvei, hanem a *mi-ti* kategóriái jelennek meg, vagyis megváltozik az egyenlőtlenség szemantikája: „az *osztályszemantikát* a *rétég szemantika* követte, melyet immár az *életstílus-szemantika* váltott fel” (Michailow [1998] 2008: 63; vö.

Berger 1987; Schulze 1992; Éber 2007). Az egyén „az életgyakorlat [Lebenspraxis] társadalmi megjelenési formáit esztétikai kritériumok (expresszivitás) és a kulturális orientáció mintái (értelem) alapján ítéli meg” (Michailow [1998] 2008: 68–69), hasonlóan Hitzler elméletéhez. Michailow ezt viszi tovább, és azt mondja, hogy ez az életstílus-alkotási folyamat csak akkor válhat a társadalmi integráció eszközévé, ha az egyén egyben ezeket a társadalmi hozzárendelés reprezentációs eszközeinek is tekinti, tehát maga a szubjektum is differenciáló tényezőt lát benne. Mi sem fontosabb e folyamatban, mint a határok, a másoktól való különbözőség megtartása, ezek a határok viszont a kölcsönös egymásra hivatkozással alakulnak ki. Ugyanakkor e folyamatnak akadnak másféle korlátai is: csak akkor válhat a társadalmi besorolás kódjává, ha maga az életstílus-szemantika is széleskörűen elfogadott, elismert.

A jelenségek ilyen és hasonló jellegű kulturalizált magyarázata ugyanakkor azt a veszélyt rejti magában, hogy az egyenlőtlenség fogalma összemosódik a differenciálással, illetve, hogy a differenciálódási folyamatok hangsúlyozása túlságosan is eltereli a figyelmet továbbra is fontos társadalmi egyenlőtlenségekről (pl. szegénység, migráció) a szociológiai vizsgálódásokban. Félő, mondják az „objektivistá” nézőpont képviselői, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálata így nem lesz több, mint a társadalmi differenciák vizsgálata, míg az egyenlőtlen életesélyek relativizálódnak (Hradil 1996: 26; vö. Geißler 1996; Meyer 2001). A „szubjektív” álláspont képviselői szerint azonban egyre kevésbé elválasztható a kulturalizáció és az egyenlőtlenség fogalma, mert minél nagyobb az egyén szabadsága identitásának megalkotásában, annál inkább a szubjektív szempontok kerülnek előtérbe (Hradil 1996: 26).

A társadalmi egyenlőtlenségek észlelésére vonatkozó kutatások ellentmondani látszanak azonban az individualizáció és az autonóm életstílus híveinek. Bár elvétve megjelennek „új” egyenlőtlenségi tényezők az emberek tudatában, azonban még mindig domináns a lent és fent tengely, a vertikálitás abban, ahogy az egyének percepcióiban a társadalom szerkezete megjelenik (vö. Berger 2008a; Geißler és Weber-Menges 2006; Hradil [2001] 2005).

Köztes elmélet az osztály/réteg-, illetve életstílusvitában

Schulze mellett az egyik legátfogóbb társadalmi diagnózist Michael Vester és kutatócsapata nyújtotta a nyolcvanas, kilencvenes évek német társadalmáról. A modern társadalom új jelenségeivel és fogalmaival operál ez az elképzelés is, ennyiben illeszkedik a szubjektumfókuszú strukturális modellekhez, azonban újfajta keretbe helyezi azáltal, hogy az osztályok átalakulásáról, és nem megszűnéséről beszél. Ennyiben a hannoveri kutatócsapat társadalommodellje az osztály/réteg versus életstílus vitában sajátos, köztes pozíciót képvisel (vö. Berger 2008a; Berger 2008b). Ebben egyrészt a nyolcvanas években formálódó új egyenlőtlenségkutatásokra, így Beck, Berger, Hradil és Kreckel munkáira, illetve megállapításaira támaszkodik, elismerve a tradicionális osztály nagykategóriáinak kisebb csoportokká történő bomlását, illetve az új életstílusok és miliók megjelenését. Ugyanakkor a kizárólagos vertikális meghatározottsággal és a korábbi ökonomisztikus-determinista szemlélettel való szakítás nem jelenti azt, hogy az osztály fogalmát is elveti. Vester osztályfelfogását egyúttal erősen befolyásolta a hatvanas években alakult angol *cultural studies* irányzat (többek között Williams, Hall és a történész Thompson) osztályok kultúrájával kapcsolatos megfigyelései, az osztály kapcsán is lehetséges objektív és szubjektív szempontok ötvözése (Vester [1998] 2008: 91).

Vester a társadalmi szerveződések és változások komplex megragadhatósága érdekében Bourdieu differenciált társadalommodelljét interpretálta a társadalmi tér, mező és habitus fogalmait felhasználva. Csak ez teszi lehetővé, hogy több dimenzió, illetve mező mentén (Mehrer-Ebenen-paradigma), az egyes mezők egymáshoz való relációjában ábrázolja a társadalmat.

E megközelítésben az osztályok nem homogén csoportok, hanem elsősorban mint miliók, illetve azok csoportjaiként értelmezendők. Ezeket a történelem során társadalmi kompromisszumok és ellentétek alakítják (Berger és Vester 1998: 17), ennyiben Vester megtartja az osztálykonfliktusok társadalomformáló erejét. A miliók hasonló habitusú, életstílusú csoportokat takarnak, amelyek a társadalmi tér vertikális (hatalmi) és horizontális (kulturális) tengelye mentén szerveződnek.

Ugyanakkor a mezők autonómiája, így az életstílusok és miliók relatív függetlensége Vester modelljében nem válik részletesebb vizsgálat tárgyává, azt „adottságként” kezeli, amellyel továbbra is nyitva hagy például az osztálymiliók meghatározottságával kapcsolatos kérdéseket. Másrészt az osztálymiliók definiálása kapcsán felmerül, hogy ha az osztálymiliók alapját csupán a különböző mentalitásjegyek alkotják, vagyis ha a különböző objektív ismérveket, így például a foglalkozást vagy az iskolai végzettséget figyelmen kívül hagyjuk, akkor nevezhetjük-e ezen társadalmi csoportokat osztálymilióknak (Rössel 2005: 120)?

Vester modellje azonban több szempontból is megfontolandó lehetőségeket nyújt a modern társadalmi struktúra vizsgálatához. Egyrészt a Beck és Schulze elméletében inkább csak implicit módon szereplő társadalmi integráció folyamatát is le tudja írni a különböző mezők segítségével (Berger 1998: 16). Másrészt, ennek részeként, a társadalmi struktúra különböző dimenzióit és azok viszonyrendszerit sikerül egyetlen modellben ábrázolnia, amelyben egyben a változásokat előidéző társadalmi konfliktusok szerepe is kimutatható (Rössel 2005: 145). Az átalakulás (így a foglalkozási struktúra változása, a társadalmi tér kinyílása, a habitus és miliók transzformációja, vagy a politikai reprezentációk mezőjének krízise) anélkül követhető nyomon, hogy ezen társadalmi dimenziók között szoros kapcsolatot tételeznénk fel (Rössel 2005: 145). Vester modellje ennyiben egy plurális társadalomfelfogás felé viszi a struktúráról és változásokról való gondolkodást (Rössel 2005).

Szintéziskísérletek

Van-e az életstílus-kutatásnak jövője? – fogalmazza meg a kérdést Gunnar Otte (2005) a Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie periodikában megjelent cikkében. De már az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején is feltűntek olyan írások, tanulmányok, amelyek az életstílus-kutatásról, mint zsákutcsról beszéltek (Meyer 2001; Hermann 2004; Otte 2004; Rössel 2005), és amelyek gyakorlatilag az életstílus autonómiájának elvetésével jártak együtt. Ugyanakkor az a tanácstalanság, amelyet az életstílus- és osztálytipológiák statisztikai alkalmazhatóságának esetlegessége, illetve az „attól függ, mit akarok a modellel magyarázni” kérdése (pl. jövedelmet vagy választói magatartást) okozott, úgy tűnik, inkább az életstílus-koncepciók átgondolását, felülvizsgálatát hozta el a német szociológiában, és nem az irányzat félresöpprését. Ugyanis még ez utóbbi sem lenne teljesen elfogadható megoldás, amennyiben az „új” egyenlőtlenségeket magyarázni szeretnénk. Másrészt ugyanakkor a társadalmi változások összetettsége is afelé vitte, viszi a társadalomszerkezetről való gondolkodást, hogy a különböző differenciáló tényezőket és társadalmi mechanizmusokat megpró-

báljuk egyetlen modell segítségével megragadni és magyarázni, amennyiben ez lehetséges. És, mint látni fogjuk, vannak efelé mutató próbálkozások. Ennyiben talán nem túlzás azt állítani, hogy a német szociológia többé-kevésbé túl van az autonóm életstílus koncepcióján.

Ennek részeként elkezdődött egy olyan folyamat, amely a korábbi eredményeket és következtetéseket veszi górcső alá, rendszerezve a különféle életstílus-megközelítések előnyeit és hátrányait, reflektálva korábbi elgondolásokra, s ennyiben talán elősegítve az olykor katikusnak tűnő hatalmas anyag áttekintését, értelmezését. Ezek egyik legfontosabb eleme, és egyben a fent említett végső következtetéshez is a legegységesebb utat határozza meg az életstílus-modellek statisztikai relevanciájának vizsgálata. Többek között például Otte (2004: 34) arra a megállapításra jut a magyarázóerő vizsgálata során, hogy az objektív-szubjektív mérvek együttes használata és az egyes változók között így elért általánosan magas összefüggés egy integrált társadalmi modell szükségességét veti fel. Ennyiben az életstílus Otte szerint nem felváltotta az osztály korábbi kategóriáját, hanem kiegészíti azt.

Hasonló irányt vet fel Rössel is, akinek célja kettős: (1) egy plurális struktúrakutatás kifejlesztése szükséges, amely az osztályt, életstílust és társadalmi miliőt nem egymással rivalizáló fogalmakként, hanem a társadalmi struktúra többdimenziójú leírásának elemeiként értelmezi; valamint (2) a fogalmaknak a cselekvésmélet keretében történő összekapcsolására törekszik (Rössel 2005: 21). A társadalmi formációk ezen kategóriái a társadalmi szerkezet más-más aspektusait szándékozzák megragadni, hiszen a modern társadalmak szerkezetét nem szabad egyetlen dimenzió mentén megfogni (Rössel 2005: 21). Rössel újítása az a mód, ahogyan a szociológiai megértés és magyarázat mikro-, illetve makroszintjeinek egy modellben való összekapcsolásával az osztály-életstílus-miliő fogalmakat értelmezi, és kapcsolatot teremt közöttük (vö. Berger 2008b). Ez az elképzelés egy új utat nyit a társadalom átfogó értelmezésében, s lehetséges utakat jelöl ki a társadalomszerkezet komplexitásának megragadására.

Záró megjegyzések

Az életstílussal kapcsolatos német kutatások sok vonatkozásban gazdagították a társadalmi struktúra vizsgálatát, és adtak választ olyan kérdésekre, amelyeket a klasszikus osztály- és rétegződésmodellek már nem tudtak magyarázni. Célunk az, hogy e válogatásban közölt írásokkal betekintést nyújtsunk a német szociológia e termékeny vonalába, de legfőképpen azon új irányvonalakba, amelyek a modern társadalom plurális felfogását szorgalmazzák, s ezzel új dimenziót nyithatnak a társadalmi jelenségek magyarázatában.

Hivatkozott irodalom

- Beck, Ulrich (1983): Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheit, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt Sonderband 2*. Reinhard Kreckel (szerk.). Göttingen: Otto Schwartz & Co, 35–74. Magyarul: *Túl renden és osztályon?* In A társadalmi rétegződés komponensei. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 418–468.
- Berger, Peter A. (1987): Klassen und Klassifikationen. Zur 'neuen Unübersichtlichkeit' in der soziologischen Ungleichheitsdiskussion. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 39(1): 59–85.

- Berger, Peter A. és Michael Vester (1998): *Alte Ungleichheiten – Neue Spaltungen*. In *Alte Ungleichheiten. Neue Spaltungen*. Peter A. Berger és Michael Vester (szerk.). Opladen: Leske+Budrich, 9–28.
- Berger Viktor (2008a): A középosztályosodás értelmezési kísérletei a német szociológiában. *Századvég* 49: 51–93.
- Berger Viktor (2008b): Életstílus- és milió kutatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái? *Replika* 64–65: 115–130.
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom: Gerhard Schulze koncepciójának tudás- és társadalomelméleti összefüggéseiről*. Budapest: ELTE-TÁTK.
- Geißler, Rainer (1996): Kein Abschied von Klasse und Schicht. Ideologische Gefahren der deutschen Sozialstrukturanalyse. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 48(2): 319–338.
- Geißler, Rainer és Sonja Weber-Menges (2006): „Natürlich gibt es heute noch Schichten!” – Bilder der modernen Sozialstruktur in den Köpfen der Menschen. In *Soziale Milieus und Wandel der Sozialstruktur. Die gesellschaftlichen Herausforderungen und die Strategien der sozialen Gruppen*. Helmut Bremer és Andrea Lange-Vester (szerk.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 102–127.
- Georg, Werner (1998): *Soziale Lage und Lebensstil. Eine Typologie*. Opladen: Leske+Budrich.
- Hartmann, Peter H. (1999): *Lebensstilforschung. Darstellung, Kritik und Weiterentwicklung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Hermann, Dieter (2004): Bilanz der empirischen Lebensstilforschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (56)1: 153–179.
- Hitzler, Ronald (1988): *Sinnwelten. Ein Beitrag zum Verstehen von Kultur*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hitzler, Ronald (1999): Individualisierung des Glaubens. Zur religiösen Dimension der Bastelexistenz. In *Diesseitsreligion*. Anne Honer–Ronald Kurt–Jo Reichertz (szerk.). Konstanz: UVK, 351–368.
- Hitzler, Ronald ([1994] 2008): Értelmebarkácsolás. Az életstílusok szubjektív elsajátításáról. *Replika* 64–65: 41–54.
- Hitzler, Ronald, Thomas Bucher és Arne Niederbacher (2001): *Leben in Szenen. Formen jugendlicher Vergemeinschaftung heute*. Opladen: Leske+Budrich.
- Hradil, Stefan (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Opladen: Leske+Budrich.
- Hradil, Stefan (1996): Sozialstruktur und Kultur. Fragen und Antworten zu einem schwierigen Verhältnis. In *Lebensstil zwischen Sozialstrukturanalyse und Kulturwissenschaft*. Otto G. Schwenk (szerk.). Opladen: Leske+Budrich, 13–30.
- Hradil, Stefan ([2001] 2005): *Soziale Ungleichheit in Deutschland*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lüdtke, Hartmut (1989): *Expressive Ungleichheit. Zur Soziologie der Lebensstile*. Opladen: Leske+Budrich.
- Meyer, Thomas (2001): Das Konzept der Lebensstile in der Sozialstrukturforschung – eine kritische Bilanz. *Soziale Welt* 52(3): 255–272.
- Michailow, Matthias ([1998] 2008): Individualizáció és az életstílusok kutatása. *Replika* 64–65: 55–78.
- Mörth, Ingo és Gerhard Fröhlich (1994): Lebensstile als symbolisches Kapital? Zum aktuellen Stellenwert kultureller Distinktionen. In *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kulturosoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Ingo Mörth és Gerhard Fröhlich (szerk.). Frankfurt am Main és New York: Campus, 7–30.
- Müller, Hans-Peter (1992): *Sozialstruktur und lebensstile. Der neuere theoretische Diskurs über die soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Otte, Gunnar (2004): *Sozialstrukturanalysen mit Lebensstilen. Eine Studie zur theoretischen und methodischen Neuorientierung der Lebensstilforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Otte, Gunnar (2005): Hat die Lebensstilforschung eine Zukunft? Eine Auseinandersetzung mit aktuellen Bilanzierungen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (57)1: 1–31.
- Rössel, Jörg (2005): *Plurale Sozialstrukturanalyse: Eine handlungstheoretische Rekonstruktion der Grundbegriffe der Sozialstrukturanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main: Campus.
- Spellerberg, Annette (1996): *Soziale Differenzierung durch Lebensstile. Eine empirische Untersuchung zur Lebensqualität in West- und Ostdeutschland*. Berlin: Edition Sigma.
- Vester, Michael ([1998] 2008): Osztálytársadalom osztályok nélkül. Az ipari társadalmi struktúra felbomlása vagy transzformációja? *Replika* 64–65: 79–113.
- Vester, Michael, Peter von Oertzen, Heiko Geiling, Thomas Hermann és Dagmar Müller ([1993] 2001): *Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel. Zwischen Integration und Ausgrenzung*. (2. bővített kiadás.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Zapf, Wolfgang et al. (1987): *Individualisierung und Sicherheit. Untersuchungen zur Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland*. München: Beck.
- Zerger, Frithjof (2000): *Klassen, Milieus und Individualisierung. Eine empirische Untersuchung zum Umbruch der Sozialstruktur*. Frankfurt am Main és New York: Campus.